

ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅՐԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ՍԻՄԵՈՆ ԵՐԵՎԱՆՑԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՊԱՏԻՄԱՐԸ ԱՂՎԱՆԻՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԵՎ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍԻ ՊԱՏՐԻԱՐԺԱԿԱՆ ԱԹՈՒՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԽՈՒՅՍ ՁԳՏՈՒՄՆԵՐԻ ԴԵՄ

Սիմեոն Երևանցի մեկն էր մեր այն մեծանուն կաթողիկոսներից, որոնք նախանձախնդիր են եղել Հայ Եկեղեցու միասնականության և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի գերագահության սկզբունքներին: Սիմեոն Երևանցու օրոք Հայ Եկեղեցու միասնությանը և Մայր Աթոռի հեղինակությանը սպառնում էին լուրջ վտանգներ: Այն օրերին կենտրոնախույս ձգտումներ հանդես էին բերել Աղվանից կաթողիկոսությունը և Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքությունը: Սիմեոն կաթողիկոսը, հանուն Հայ Եկեղեցու միասնության և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի իրավունքների, հետևողականորեն պայքար մղեց այս երկու Աթոռների կենտրոնախույս ձգտումների դեմ:

1763 թվականին Աղվանից Ներսես կաթողիկոսը մահամերձ հիվանդ էր: Նրա հորեղբորորդին՝ Իսրայելը, որին Ներսեսը տղա հասակից օժել էր եպիսկոպոս, հետագայում Աղվանից կաթողիկոս դարձնելու նպատակով, տեղի Շահվերդի խանի և մելիքների համաձայնությամբ ինքնագրույն օժիվում է կաթողիկոս և նստում Գանձակում: Հակոբ կաթողիկոսը ապօրինի է համարում այս օժիվը և Իսրայելի կաթողիկոսությունը չի հաստատում: Նույնպիսի վերաբերմունք է դրսևորում նաև Հակոբ կաթողիկոսի հաջորդ Սիմեոն կաթողիկոսը Իսրայելի նկատմամբ: Նա Իսրայելին կանչում է Մայր Աթոռ, բայց վերջինս հրաժարվում է ներկայանալուց:

Միևնույն ժամանակ Գանձասարի Հովհաննես եպիսկոպոսն էլ, տեղի խանի և մելիքների աջակցությամբ, ինքնագրույն օժիվում է կաթողիկոս և նստում Գանձասարում, առ ոչինչ համարելով Սիմեոն կաթողիկոսի խորհուրդներն ու հրամանները:

Աղվանից կաթողիկոսության նման երկփեղկումը բացատրվում է ժամանակի քաղաքական և տնտեսական պայմաններով: Գանձասարը, որ Աղվանից կաթողիկոսության օրինական աթոռավայրն էր, գրտնվում էր Իբրահիմ խանի իշխանության սահմաններում, իսկ Գանձակը՝ Շահվերդի խանի: Այս երկու աղբյուրի և միմյանց թշնամի խաներից յուրաքանչյուրը, նկատի առնելով իր տնտեսական և քաղաքական շահերը, ամեն կերպ նկրտում էր իր իշխանության ներքո ունենալ Աղվանից կաթողիկոսական Աթոռը, և այդ իսկ պատճառով միջամտում էր Հայ Եկեղեցու գործերին, պաշտպանության տակ վերցնելով մեկին կամ մյուսին:

Ստեղծված այս եկեղեցական տաղանայի առաջ, Սիմեոն կաթողիկոսը, հայրապետական հորդորներից և հրահանգներից հետո, վճռաբար դիմեց վերջին և խիստ միջոցների, հանուն Հայ ժողովրդի և Հայ Եկեղեցու միասնական շահերի: Նա բանադրեց Իսրայելին և Հովհաննեսին, նրանց համարելով «Ապօրինաւոր», «կանոնաքակ», «ապրտումար»: Նրանցից յուրաքանչյուրը, սակայն, ի վնաս մյուսի, ձգտում է ափրաշահել Սի-

մեծն կաթողիկոսի հաճությունը և դրանով ամրապնդել իր դիրքերը:

1765 թվականի աշնանը Շահվերդի խանը, իր բարեկամ Նրեանի Հոսանի խանի միջոցով, ուղղում է Սիմեոն կաթողիկոսից ստանալ Իսրայելի կաթողիկոսացման հրամանը: Սիմեոն կաթողիկոսը պատասխանում է նրան. «Մինչև... ոչ գայցէ խոնարհութեամբ ի Ս. Աթոռ մեր և առ տոս մեր, չէ հնար թէ արասցուք մեք զայդ»¹:

Գանձակեցիները, առանց կարգալու, արհամարհանքով հետ են ուղարկում Սիմեոն կաթողիկոսի հորորտագիրը, ցույց տալով իրենց անհնազանդությունը: Իր պատասխան գրում Շահվերդի խանը, հիմնվելով ոչ ճիշտ և դիտումնավոր աղբյուրների վրա, աշխատում է ապացուցել ոչ միայն Աղվանից Աթոռի ավագագույն լինելը, այլ նաև արդարացնել գանձակեցիների ըմբոստությունը: «Մի գրեզ այդքան մեծացուցանեք, — գրում է Շահվերդի խանը Սիմեոն կաթողիկոսին, — զի չես դու կարի իմն, քան զսա և Աթոռն սորին անագագոյն և նախ է քան զձերդ... կաթողիկոս մեր Իսայելէն է, և զնա ընդունիմք և ոչ զայլ ոք, եթէ դու կարի ի յայս աշխատիս, բոշ գլխացաւանք քեզ կու մնայ և մեք ի կամաց մերոց ոչ եմք դառնալոց, շատ մի երկարացուցանեք»²:

Սիմեոն կաթողիկոսը, տեսնելով որ հնարավոր չէ նամակագրությամբ հարցը լուծել, Գանձակ է ուղարկում Թիֆլիսի առաջնորդ Զաքարիա վարդապետին, նրան հանձնարարելով հանգամանորին բացատրել խանին հարցի էությունը և համոզել Իսրայելին էջմիածին գալու: Զաքարիա վարդապետի հետ ուղարկում են արխիվային մի քանի փաստաթղթեր, որոնց համաձայն Աղվանից կաթողիկոսը պարտավոր էր ենթարկվել Մայր Աթոռին և միայն նրա Գահակալից ստանալ կաթողիկոսական իշխանությունը:

Մինչ դեպքերն այսպիսի թնթաղքի մեջ էին, Իբրահիմ խանի թելադրությամբ Մայր Աթոռ էր փոսթացել Հովհաննես ապօրինի կաթողիկոսը, կարծելով, թե Իսրայելյոր արդեն ճանաչվել է Մայր Աթոռի կողմից: Հովհաննեսի հետ Իբրահիմ խանը Սիմեոն կաթողիկոսին ուղարկել էր հետևյալ գրությունը. «Պարտիս առանց իրիք պատճառի զհրաժամն կաթողիկոսութեան տալ Յովհաննէսիդ և փութով յետ յղել»³:

Սիմեոն կաթողիկոս հարցը ժամանակավորապես լուծելու համար ուղղում էր Հովհաննեսին պահել Ս. էջմիածնում իրրեկ պիսկոպոս և Իսրայելին կանչել Մայր Աթոռ, նրանից հնազանդության գիր առնել և կաթողիկոսական իշխանությամբ ուղարկել Գանձասար: Սակայն Իսրայելը մերժում է գալ Իբրահիմ խանի և Հովհաննեսի մոտ, մանավանդ, որ վերջինս պատրաստ էր մըշտապես հնազանդ լինելու երդումը տալ:

Դեկտեմբերի 25-ին, Ս. էջմիածնում, Սիմեոն կաթողիկոսը շքով և հանդիսությամբ Հովհաննեսին օծում է կաթողիկոս և նրանից վերցնում հնազանդության թուղթ, որ «Միշտ ի հնազանդութեան Ս. Աթոռոյս և աթոռակալացն սորին մնասցէ և երկրին իւրոյ զնոյն պատուիրեսցէ, զի զնոյն առնիցեն և ի Ս. Աթոռս եկեալ յաթոռակալաց սորին ծանիցին»⁴: Բացի այս, դրված կանոններով որոշվում էին Աղվանից Կաթողիկոսություն իրավասության սահմանները:

Սրանով, իհարկե, Աղվանից կաթողիկոսության տաճնապը չլուծվեց: Շահվերդի խանն ու իր համախոհները միայն Իսրայելին էին ճանաչում որպես կաթողիկոս: Նրանք շարունակում էին իրենց պայքարը և՛ Հովհաննեսի, և՛ Սիմեոն կաթողիկոսի դեմ: Նրանց համար արդեն ջախջախիչ հաղթած էր, որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն անցել էր իրենց հակառակորդի՝ Հովհաննեսի կողմը: Իսրայելն ու խանը դիմում են վրաց թագավոր Հերակլ Բ-ին, որը միջնորդում է Սիմեոն կաթողիկոսի մոտ: Սիմեոն կաթողիկոսը Հերակլի մոտ է ուղարկում իր տեղապահ գիտնական Մկրտիչ վարդապետին՝ հանգամանորին թագավորին բացատրելու խնդրի էությունը և խոսելու այն մասին, որ Աղվանից կաթողիկոսը միշտ ենթարկվել է Մայր Աթոռին:

Մինչև 1777 թվականը Իսրայելը մնում է բանադրանքի տակ: Ժողովրդից բաղձաթիվ բողոքներ են ուղարկվում Սիմեոն կաթողիկոսին: Ի վերջո, Իսրայելն ու իր կողմնակիցները ստիպված են լինում կտրել իրենց համառոթությունը և տեղի տալ: Սիմեոն կաթողիկոսը, սակայն, անզիջող էր, բայց ստիպված է լինում համաձայնել, որովհետև Իսրայելին ու իր կողմնակիցներին ջերմ կերպով պաշտպանում էր նաև Հերակլ թագավորը:

1777 թվականին Իսրայելը, Գանձակի խանի որդի Զավագ խանի և լուրայիների ուղեկցությամբ, հասնում է Ս. էջմիածին, դիմում և բանադրանքից արձակվում է: Զավագ խանը ճիշդ ու ջանք չի խնայում համո-

¹ Գյուտ ավագ քահանա Աղանյանց, «Դիվան հայոց պատմության», Թիֆլիս, 1894 թ., 11-րդ հատ., էջ 289:

² Նույն տեղում, էջ 315—316:

³ Նույն տեղում, էջ 313:

⁴ Նույն տեղում, էջ 367—368:

գերու Սիմեոն կաթողիկոսին, որպեսզի Իսրայելը լինի ամբողջ Աղվանից կաթողիկոս։ Սիմեոն կաթողիկոսը մերժեց և խանի առաջարկը և կտրուկ ասում. «Մի անգլի ստիպիր զմեզ վասն այդ, զի մեք ո՛չ եմք լսելու և դու ընդ վայր խօսեցող ես»⁵։

Նույն տարին Սիմեոն կաթողիկոսը, Ս. Խաչի տոնից հետո, Իսրայելին և Հովհաննեսին կանչում է Ս. Էջմիածին՝ նրանց հաշտեցնելու և որոշելու նրանց կաթողիկոսական իրավասությունները։ Կանգնեցնելով նրանց դեմ-դիմաց, նախ հանդիմանում է թե՛ նրանք և թե՛ նրանց ապօրինաբար ձևեմատորոշ եպիսկոպոսներին։ Վերջիններս չըմեղանալով, պատասխանում են. «Մեք զի՛նչ արասցուք, մեկիքք և իշխանք երկրին ընտրեցանք ամբողջ աշխարհում առնել, մեք որպէ՛ս կարէաք ընդդիմանալ հրամանաց Թոցա։ Պատասխանեաց (Սիմեոն կաթողիկոսը— Հ. Վ.) թէ՛ օծանդն դուք էիք, և ոչ նոքա, պարտ էր ձեզ ասել, թէ ոչ է մարմնաւոր իշխանութիւն, պարտ է ուրեմն, զի հաւանութեամբ բոլոր երկրայնոց տանս Աղուանից լիցի և հրամանաւ Ս. Էջմիածնի կաթողիկոսին, զի կայ առնուցու և անվրդով լիցի, և մի՛ խոսովութիւն ինչ ծնցի ի մէջ երկրիս։ Պատասխանեցին թէ՛ թէպէտ և եղեն ոմանք ի մէջ որ զայդ ասացին, այլ չեղև լսող, մանաւանդ թէ ոչ կարէաք ընդդէմ կալ մարմնաւորի իշխանութեան. զի տանջանք և զան և հարուածք հասուցանելոց էին զմեզ անխտիր, թէ ոչ լսէաք նոցա»⁶։

Այնուհետև հաշտեցնելով երկու կաթողիկոսներին, Սիմեոնը, կանոնով ու կաթողիկոսական վճռով, որոշում է նրանց իրավասությունների սահմանները։ Իսրայելը պետք է նստեր Գանձակում, իսկ Հովհաննեսը՝ Գանձասարում։ Նրանք միմյանց վիճակում ոտնձգություններ չպիտի անեն։ Իսրայելի մահից հետո Գանձակի Աթոռը պետք է դադարեր գոյություն ունենալուց և մնար միայն Գանձասարի Աթոռը։ Առ այս Գանձակեցիներին և մյուսներին Սիմեոն կաթողիկոսը գրում է, թե երբ «Իսրայել կաթողիկոսն վախճանիցի, յայնժամ թէ մի կաթողիկոսն լինիցի յայդ երկրոցդ, դուք ևս նմա ծառայեսցիք։ Իսկ եթէ այլ ևս երկու կաթողիկոս լինիցին, յայնժամ դուք ևս մի՛ հնազանդիցիք նոցա, և ոչ միայն ի նոցանէ, այլ Ս. Աթոռոյս»⁷։

Այս ձևով էլ ավարտվում են Աղվանից կաթողիկոսության խնդիրները, որոնց խաղաղ և շինարար կարգավորման համար Սիմեոն կաթողիկոսը գործադրեց հնարավոր իր բոլոր ջանքերը։

Սիմեոն կաթողիկոսի ժամանակ մտահոգության առարկա էին դարձել նաև Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքական Աթոռի խնդիրները։ Մայր Աթոռի և Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքության միջև առաջ էին եկել տարաձայնություններ քաղաքական և այլ հանգամանքների պատճառով։ Սիմեոն կաթողիկոսի գլխավոր նպատակն է եղել արմատախիլ անել այդ խորթ երևույթները, սերտացնել երկու Աթոռների կապերը, ջերմորեն պաշտպանելով Մայր Աթոռի նվիրապետական իրավունքները։

Մայր Աթոռի և Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքության հարաբերությունների միջև որոշ սառնություն է առաջ գալիս Սիմեոն կաթողիկոսի օրոք։ Կոստանդնուպոլսում ապրող հայ մեծահարուստները՝ ամիրաները, մերձավոր հարաբերությունների մեջ էին Օսմանյան արքունիքի հետ և մեծ դեր էին խաղում մեր ազգային-եկեղեցական կյանքում։ Նրանք կարող էին ցանկացած ժամանակ Օսմանյան արքունիքից ստանալ այս կամ այն պատրիարքի հեռացման կամ հաստատման հրովարտակը։ Բացի այդ, Կոստանդնուպոլսի հայ բնակչությունը միատարր չէր, կային և՛ տեղացիներ, և՛ գաղթականներ Արևելյան Հայաստանից։ Գաղթականները կամ հայաստանցիները առավելապես հակված էին դեպի Մայր Աթոռ և պաշտպանում էին նրա շահերը, իսկ տեղացիները՝ Պատրիարքարանի շահերը։ Քաղաքակրթելով և հովանավորելով Օսմանյան արքունիքից, ամիրանները աշխատում էին ընդլայնել Պատրիարքարանի իրավասությունների սահմանները և տիրանալ նոր վիճակների ի վնաս Մայր Աթոռի։ Այսպիսի կացության առաջ Սիմեոն կաթողիկոսն աշխատում էր Կոստանդնուպոլսում ունենալ Մայր Աթոռի գործակալ (վեբլի), որի հիմնական պարտականություններից մեկը պիտի լիներ Մայր Աթոռի գերագահ իրավունքների պաշտպանությունը։ Հաճախ էր պատահում, որ Կոստանդնուպոլսում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հրամաններն ու հրահանգները ձգձգվում էին, կամ չէին կատարվում։ Ավելին. պատրիարքն ու մի քանի ամիրաններ նույնիսկ ընդդիմանում էին կաթողիկոսի կարգադրություններին և դժվարություններ հարուցում Կոստանդնուպոլսում կաթողիկոսական փոխանորդ ունե-

⁵ Գրուտ ավագ քահանա Աղանյանց, «Իրվան հայոց պատմություն», 1913 թ. Թիֆլիս, 11-րդ հատ., էջ 150։

⁶ Նույն տեղում, էջ 207—208։

⁷ Նույն տեղում, էջ 327։

նալու դեմ: Հետագայում երբ Սիմեոն կաթողիկոսին հաջողվում է այդ հարցը դրականապես լուծել, երկու Աթոռների հարաբերությունները մասնակիորեն միայն բարելավվում են: Գրիգոր պատրիարքն աշխատեց ստեղծված դրությունից իսկույն ևեթ օգուտ քաղել: Նա ցանկանում էր եպիսկոպոս դառնալ, ուստի խնդրում է Սիմեոն կաթողիկոսից ձեռնադրվել տեղում, երեք եպիսկոպոսների ձեռքով, պատճառաբանելով, թե իբր իրավասությունը վերապահվում է Կոստանդնուպոլսի Աթոռին, համաձայն Նիկիայի ժողովի որոշման՝ «յերից եպիսկոպոսաց եպիսկոպոս ձեռնադրի»: Այս առաջարկին Սիմեոն կաթողիկոսն ուղարկում է հետևյալ կտրական և խիստ պատասխանը.

«Արդ ասէ հնգետասան կանոնք գտնի յատուկ լուսաւորացն մերոց, ընթերցիր զայս՝ և նկատեա՛. զնեա՛ և զայլ գրեանս մեր և հարց զհնագոյնս, տես, եթէ ի Լուսատրէն մերմէ մինչև ցառ մեզ լիալ է երբեք յազգի մերում գոր խնդրեադ և ես արարից: Իսկ եթէ ոչ, ես որպէ՛ս կարեմ. ցանկաքակ լինել աւագնոց կանոնացն և շարօրինակ ապագայից: Տեստ այտորիկ գրեաց ևս, թէ հաւատա՛ս և ընդոմի՛ս տու, զի ի Լուսատրէն անտի Ս. Աթոռս է մայր և գրութս ամենայն եկեղեցեաց հայազնէից և հայրապետն սորին Եկեղեցւոյ և եկեղեցականաց գլուխ և հրամանատու ամենայնի: Իսկ այժմ որովհետև ցրուեալք են ազգ մեր ընդ չորիս ծագս աշխարհի յայլ և այլ յիշխանութիւնս, վասն որոյ՝ որպէս թէ բոտ մեծի մասին ընկճեցեալ է իշխանութիւն և հրամանն սորին և մնացեալ է սա միայն այդ կարգ, որոյ աղագաւ որպէս թէ ճարակտուր և լոնադատեցեալ յօգտից իւրեանց թեքն ամա գպարանոցաւ: Արդ՝ այդ ևս տայք այլում, այնուհետև զի՛նչ տնիցի և ո՛վ զսու և զի սմա նստողն կաթողիկոս հաշուէ և յայնժամ մի՛թէ և քո զխղճմտանք զքեզ ոչ տանջեսցեն: Գրես, ասէ, թէ միայն ենք, զկապն եթէ միանգամ լուծցուք, այլ կարեմք կապել, զի սպասեն ամենեքեան և յայսպիսւոյ լուծման... Վասն այտորիկ ասէ՛ թէ և մեռանել ևս հասանիցէ ինձ այսր աղագաւ, ոչ թողից և ոչ բաւ կամեցայց»⁸.

Հաջորդ պատրիարքների (Զաքարիա և Հովհաննես) ժամանակ էլ շարունակվում է միևնույն դրությունը: Դրանց մասին Ղուկաս կաթողիկոսը ցավով պատմում է. «Խորթ սրդիք բարձրացան անդ ի պատիւ,

զամենայն բանն մեր ընդ ձախին կամէին շրջել, իրովի հալէր և մաշէր լուսահողին (Սիմեոն կաթողիկոսը—Չ. Վ.), որպէս և մեք այժմ»⁹:

«Զայսուհի առնելով,— գրում է Ղուկաս կաթողիկոսը,— թէ՛ հինն և թէ՛ նորն (պատրիարքները—Չ. Վ.) կամէին զինքեանս գլուխ ազգի ցուցանել, և իշխող հասարակութեան, ոտնակոխ առնել կամելով զպատիւն Ս. Աթոռոյս և զսորին հայրապետի բացարձակ իշխանութիւնն կամէին խափանել և ի ներքոյ հրամանաց իւրեանց կացուցանել»¹⁰:

Սաի և Աղթամարի կաթողիկոսական Աթոռները Սիմեոն կաթողիկոսի օրոք խաղաղ և անվրդով էին և լավ մթնոլորտ էր պահպանվում նրանց և Մայր Աթոռի միջև:

Սիմեոն կաթողիկոսն իր գրչով, խոսքով, հեղինակությամբ նախանձախնդրորեն պայքարեց Մայր Աթոռի գերագահությունն տւ Հայ Եկեղեցու միասնությունը ջլատող տրուր երևույթների և ձգտումների դեմ, որովհետև մեր եկեղեցական միասնությամբ արտահայտվել է նաև մեր ազգային միասնությունը: Խոսելով Աղթամարի կաթողիկոսական Աթոռի առաջ գալու մասին, նա ասում է. «Եւ ոչ միայն կաթողիկոսութիւնն բաժանեցաւ, այլ և գրեթէ բոլոր ազգս հայոց յերկուս բաժանեցաւ յայնմ հետէ»¹¹:

Սիմեոն կաթողիկոսի համար մի էր Հայաստանյայց Եկեղեցին և մի ու անբաժանելի Ամենայն Հայոց Հայրապետությունը: Մեր նվիրապետական մյուս Աթոռները հանդես են եկել հետագայում քաղաքական պայմանների ստիպման և փոփոխության պատճառով:

«Էմիառնանիստ կաթողիկոսն յառաջ և յետոյ և մինչև ցայսօր շնորհին Աստուծոյ և նախապատիւ, գերագահ, հուշակաւոր անուանի քան զայսմ ի յամենայն ազգս և է սիրելի և ահարկու ի վերայ ամենեցուն, որ եթէ հարկն պահանջիցէ և զիրաւոնս ունիցի, կարէ և բանիւ առնել զմիւս կաթողիկոսն և լուծանել ի կարգէն: Նմանապէս և զեպիսկոպոսունսն և զայլ կարգաւորա անցին: Բայց նոքա ոչ բան կարեն իսկ ի կաթողիկոսն էջմիածնի, և ոչ ի կարգաւորս և յաշխարհականս և սորին վիճակի»¹²:

9 Նույն տեղում, 4-րդ հատ., էջ 278—279:

10 Նույն տեղում, էջ 321:

11 Սիմեոն կաթողիկոս, «Զամբո», դ. Ը, էջ 53:

12 Նույն տեղում, էջ 54—55:

8 Գյուտ ավագ քահանա Աղանյանց, «Երվան հայոց պատմության», 3-րդ հատ., էջ 701—702:

